

היהודים במהפיכות הונגריה 1918/1919 (א)

מבוא

לפני למעלה מחמישים שנה, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, עבר גל של מהפיכות סוציאליות על שורה של ארצות באירופה המזרחית והמרכזית, כהרי שושלות מושרשות — ההונגרים, ההבסבורגים, הרומנים — הוסרו מראשי השליטים, ובמקום הקיסריות, קמו מדינות לאומיות חדשות, רפובליקות ומשטרים מהפכניים. במשטרים המהפכניים הללו הגיעו היהודים לעמדות חשובות. יתירה מזו, הם היו ממהפכני התמורה ומחולליה, ראשי המהפיכה ואדריכליה.

לאחר דורות רבים של התרחקות מאונס מפעילות מדינית כללית, הגיעו היהודים בתקופת הליברליזם במערב אירופה ובמרכז, להשפעה מדינית וציבורית מוגבלת, אך פעילות זאת מפגרת הרבה אחרי מעמדם הכלכלי והיא נתקלת בהתנגדות רשמית ובמשפטים קדומים מושרשים, שוויון-ערך ושוויון אפשרויות, טעמו היהודים לראשונה רק בתנועה המהפכנית. מהותה האנטי-דתית והאינטרנאציונאליסטית, לא זו בלבד שהעניקה סיכויים ליהודי, אלא אף משכה אותו בכוח הבשורה וההבטחה אל שינוי ראדיקאלי של המציאות, תקוותם של המהפכנים היהודיים, בין אם נתנו דעתם על הבעייה היהודית ובין אם התעלמו מסנה, היתה, שהמהפיכה תפתור את כל הבעיות המעמדיות והלאומיות, וסמילא תתבטל גם השאלה היהודית המטרידה.

כיום, מתוך פרספקטיבה של חמישים שנה, רשאים אנו לקבוע שההתפתחות לא אימתה הנחות אלה, בריה"ם, לאחר ניסויים חישגים בתחום האוטונומית הכלכלית והי-תברתית ליהודים, חזרה השאלה היהודית והיא עומדת יל הפרק כשאלה של לאום מחוסר קרקע ומפורד בין לאומים אחרים, למרבה הצער, במשכת האנטישמיות כתמשך לאמונות מפלות פרימיטיביות והן כתכסיס של השלטונות, בארצות בהן נפל המשטר המהפכני, גואת האביבה ליהודים, על היהודים מטילים את האחריות הבלעדית לכינון המהפיכה והמשטר המהפכני, והריאקציה נוקמת בהם בזעם ובאכזריות, גם כאשר חזר המשטר הסוציאליסטי לאחדות מהארצות הללו, כתוצאה מהתמורות שהביאה מלחמת העולם השניה — לא חלפה הבעייה היהודית, והיהודים המרעשים, שרידי הרדיפות והטבה, מגיעים שם אמנם לעמדות מפתח ונמצאים בשלב מסוים בצמרת השלטון, אך עם הזמן הם נדחקים מעמדותיהם, עניין המוצא היהודי הופך לשאלה פוטבית, הנאמנות המפלגתית של היהודים מוטלת בספק והם מוכתמים פעם כקוסמופוליטים ופעם כלאומנים ציונים.

המהפיכה לא פתרה את הבעייה היהודית, וזהי מסקנה כוללת, עם זאת, מהותה תפקידם של היהודים במהפיכות אירופה בחמישים השנים האחרונות, גורלם האישי והציבורי, נושא ראוי למחקר, עיבודו מחייב בדיקת ההתרחשויות בכל ארץ וארץ, חלקם של היהודים במהפיכה ההונגרית בשנים 1918/1919 ניכר היה מבכל מהפיכה אחרת, ננסה לבחון ולתאר פרשה זו באורח ענייני ואובייקטיבי ככל האפשר.

בעיית הביבליוגרפיה

1. המקורות הקומוניסטיים, המקורות הקומוניסטיים לא הכהירו את חלקם של היהודים במהפיכה, גם לא היה להם עניין בכך, המנהיגים הפעילים היו יהודים

מתבוללים שהחליפו שמותיהם בשמות בעלי צליל הונגרי. אחדים אף „תיקנו” את הנתונים הביוגרפיים שלהם ובכך העלימו את מוצאם היהודי. אחרים התנצרו עוד בילדותם וראו את עצמם כהונגרים לכל דבר.

ביוון שאיביו המהפיכה, ובתוכם אנטישמים מובהקים, נהגו להציג את המהפיכה כמעשה „קשר יהודי”, הרי שבעיני נאמני המהפיכה, עצם הבדיקה על חלקם של יהודים בה, נחשבה כמעשה איבה הפוגע בתנועה המהפכנית, לדידם, לא היו כלל יהודים במהפיכה ובכך הם מתעלמים במודע מניתוח הגורמים שהביאו לכך שדווקא יהודים במספר רב דבקו ברעיון המהפיכה והיו בין פעיליה. גם אם נקבל את התפיסה העקרונית, שלפיה אין ערך מהותי למוצא של האדם, עדיין, גם לפי התורה המהפכנית, אין לפסות על המוצא המעמדי, ובמקרה שלנו הרי מין הדיון היה להסביר את איימהתאמה שבין ההווה הבורגנית האינרטי לקטטאלית לבין התודעה הפרולטרית הראדיקאלית של המנהיגים היהודיים במהפיכה. הקומוניזם ההונגרי לא תודקק, גם בתקופתו הסטאליניסטית, כנראה בשל המספר הגדול של יהודים שבהנהגתו, לנשק האנטישמיות כתבסיס שלטוני, ולכן גם בעקבות פסילה ותדחת, אין הנקודה היהודית מופיעה, אם לתתיהם למקורות הקומוניסטיים בלבד, הרי שבכלל לא נטלו יהודים חלק במהפכות 1919/18.

3. מקורות יהודיים, שנכתבו בוטן ההתרחשויות (1919/18) הם מועטים. מקריים ואינם מתייחסים באורח עיקרי ומפורש לעניין היהודי. בשנים שלאחר המהפיכה, בתקופת שלטון הריאקציה, השתדלו היהודים למעט את מידת השתתפותם במאורעות המהפכניים. לעומת זאת, ניסו להרגיש את הסבל שסבלו היהודים, את השתתפותם במהפיכה שכנגד, כאשר נאלצו כבר לאהדות במוצאם היהודי של מהפכנים, ציינו עם זאת את אופיים המתבולל ותלישותם מהיהדות.

כאמור, פרק זה מטושטש ע”י היסטוריונים יהודיים מתוך כוונה של הצטדקות. המנהיגות היהודית בהונגריה בין שתי מלחמות עולם, הצטיינה בפאטריוטיזם מאדיארי מידגיש ובחתבוללות, עמדתה לא עורערה ע”י הסס האנטישמי, הפוגרומים, חוקי ההפליה של ה„קורס הנוצרי” השליט. הם תבעו באורח עקבי ומתמיד, להפריד בין יהודים שהשתתפו במהפיכה, לבין היהודים ככלל. הראשון שהיה דובר הקו הזה הוא ואזינו וילמוש, בפנייתו אל החברה ההונגרית ובנאומו מעל בימת הפרלמנט. קר זה נמשך כאמור, עד שנת 1939, ותעיד החוברת „שיפטר” — דפים תלושים משותפות החיים ההונגרים-יהודים¹, הממשיכה בהבלטת הנאמנות הפאטריוטית של היהודים והשירותים שלהם לאפיכה שכנגד.

העקרון ה„מדעי” המדריך את כותבי המאמרים והספרים הוא „האם זה טוב ליהודים?” ובמישור של הורטי סברו היהודים כי השתיקה או אליבי ריאקציוני הוא מה שדרוש ליהודים, גם לאחר מלחמת העולם השנייה לא היה רצוי להזכיר את יהדותם של מתוללי המהפיכה, בחלקם הם תפסו מקום בצמרת החדשה של השלטון והם מופיעים כמאדיארים טהורים. התלות בשלטונות, הפחד פן יזיק הדבר ויתן נשק לאויביהם, מנע מהיהודים אפילו דיון פנימי, כל מי שניסה להעלות ולנתח את הסיבות שגרפו יהודים כה רבים לתנועה המהפכנית, או לפרש התרחשות כלשהי הקשורה ביהדותם של ראשי המהפיכה, הוכרז כאנטישמי, אפילו יהדותו לא שימשה לו מגן בפני חתמה כזאת, רעיד המקרה של יאסי אוסקר, שנאמר עליו שהוא יהודי המנדף יהודים² בשל נסיון כזה, באחד, היהדות ההונגרית

יהודים במהפיכות הונגרית

לא היתה חופשית לדון בנושא זה והיא נמנעת מלספל בן גישה זו היא כה מרששת עד כי בנסיגותי לראיין יהודים הונגריים שהשתתפו במהפיכה וחיים עתה בישראל, נתקלתי בסירוב לספר פרטים שונים מתוך חשש פן יזיק הדבר לבני משפחתם החיים בארה"ב (במקרה וזה שנפגשתי איתו היה מהפכן), או לאלה החיים בהונגריה (במקרה שהלה סטה מהקו המהפכני). הם שאלו: "למי תצמח טובה מכך שנעסוק בפרשת זו?"

גם העתונות היהודית ההונגרית משנות המהפיכה ומשנות העשרים, פוסחת על הפרשה כולה. לדוגמה — העתונים "השוויון" ו"עבר ועתיד" עוסקים עוד בתאריך 27.10.1918 בתיאור גבורתם של להטמי תחית היהודים, בדצמבר 1918 טתריעים נגד האנטישמיות, בספטמבר 1919 חוזרים לדון על מעשי תוקפנות נגד יהודים — תמהפכה אינה מוזכרת כלל.

3. הספרות האנטישמית. ספרות זו רואה במהפיכה של שנות ה'19/18 קשר יהודי שמטרתו להקים שלטון אימים יהודי בלב לבת של אירופה. הביטוי האופייני לספרות זו הוא סיפרם של תאחים ז'רום וז'אן טארו — "במלחך ישראל", מעלימים עובדות ידועות ואינם רוצים כלל להסתיר את חוסר האובייקטיביות שלהם. ספרים כמו של טורמאי צאציל — "בין שתי מהפיכות" ושל סאבו דג'ו — "הכפר שנגרף", דנים על רמה ספרותית גבוהה יותר וברוח של אנטישמיות מתונה במהפיכות של שנות ה'19/18. הונגריה הוצפה במבול של ספרות שיסנה אנטי־מהפכנית, בה מהמונים שנאת היהודים. דמיון חולני, שמרנות ושוביניזם, נזכיר את החוברות — "שלטון האימים של היהודים בהונגריה", "בטערת פריצים", "חיינו ונולדותיו של סטאלי סיבור", רובן כתובות בשפה המונית, שזורות גידופים, מילים גסות וחופצו לרוב מבלי לציין את ההוצאה והמחבר. התוקר האנטישמי בורציה מיתאי, מציין בספרו הביבליוגרפי המקיף — "הספרות של השאלה היהודית בהונגריה" — 48 ספרים בעלי כיוון "הונגרי אנטישמי", הדנים ברפובליקה ההונגרית המרצתית. 12 ספרים בעלי אותו כיוון הדנים במהפיכת קארולי, המשותף לספרות זו שהיא מציגה את משטרו של קארולי, בו היה חלקם של היהודים זעום, ואת הקומתה וההונגרית של בלה קון, כחלק של קשר יהודי שהתחיל לפני מלחמת העולם הראשונה, גרם לספלתה של הונגריה ולהסדרי שלום, בהם הפסידה את מרבית שטחה ואוכלוסייתה. כללו של דבר, היהודים גרמו לכל צרותיה של הונגריה והם צריכים לשאת במלוא האחריות על כך. הציבור ההונגרי על כל שכבותיו הנוצריות, שקיבל בכרכה את קארולי ולא התנגד לקון, ניסה לסתר עצמו מהאשמה של שיתוף פעולה עם המשטרים המהפכניים ע"י הסתה אנטישמית.

במשך שנות משטרו של הורטי נוצרה ספרות ענפה בידי המחברים שהיה להם חלק בשלטון המהפכני ובסגמה של אליבי. מחברים אלה מתייחסים בסלחנות ומחילה לעצמם, ואת האשמה כולה הם מטילים על ראש היהודים. כמובן שאין לסמוך על מקורות אלה ורק בעקיפין אפשר למצוא בהם ידיעת משמעותית.

4. ספרי זכרונות של סדינאים. הדמויות הראשיות של שתי המהפיכות, במיוחד אלה שלא היו קימוניסטים מובהקים, הרגישו עצמם כדמויות של טרגדיה. כרתיה איתנים צרו עליהם, הם פעלו כאין מוצא ולפעמים מתוך חוסר תקווה. הרגשה של מילח חובת כבוד ושל עמידה במערכה אבודה אך כפוייה, זהו הגוון האופייני של ספרות הזכרונות שהם כתבו. רבים אינם יכולים להינזר מלחטיל אשמה על אלה שחיו קיצוניים מוחם.

מפוקחים פחות או אולי עקביים יותר. לכל אחד מהגיבורים האומללים הכותבים במרירות האמיגראציה, יש קנה"מידה בלעדי משלו, על מנת לקבוע עד איזה גבול, עד איזה תאריך היה גבול לתמוך במהפיכת ומתי וזוהי זה מוצדק לגסוס את הספינה הטובעת.

בספרות המימזארית יש מעט מעור על יהודים, משפטים ספרדים, הערות בודדות בספרותם של קארולי¹² באסיאני¹³ בהם¹⁴ גאראסי¹⁵ היחידי המנסה להסביר מהו חלקם של היהודים במהפיכות הונגרית, הוא יאסי אוסקר בספרו „מהפיכה ומהפיכה שבנגד בהונגריה“¹⁶ בו הוא דן בשאלה באומץ לב ויושר אינטלקטואלי.

את ספרות הזכרונות סוקר בפרוטרוט שיקלוש אנדרש בספרו „מהפיכות הונגרית מהשנים 1918-1919“¹⁷ זה הספר הביבליוגרפי הרחב והמהימן ביותר שחופיע עד עתה, מתברר שספרות זו של זכרונות היתה עוינת למהפכה בשנות ה-20, מתונה יותר בשנות ה-30 ומתוקנת בהתאם לטעמים של השלטונות בשנות ה-40 וה-50. בשנות ה-20 כאבו את עליית הריאקציה והאשימו את הקיצוניים משמאל שמנעו התפתחות הדרגתית, בראשית שנות ה-40 קבע טעמים של אנשי צלב החץ ואחר המלחמה משטרו של רקסי, מחברים אחדים פשוט שינו את ספריהם ממהדורה למהדורה, כך הסוציאליסט בהם וילסרש בספרו מ-1923¹⁸ הוא אנטי-קומוניסט מובהק ואילו ב-1946¹⁹ סכניס תיקונים וכותב שאין לזהות את מפלגתו של קון בלה עם הקומוניזם בהתאם להיסטוריוגרפיה הסטאלינית שהכתימה את קון כסוסה בוכריניסטי. כך נהג גם הריאקציונר סנפי גיזלה שבמהדורה הראשונה של ספרו „שלושה דורות“²⁰ מציין את המתפכה כנקודת השפה של ההיסטוריה המדיאורית ואילו במהדורה מ-1947 הוא כותב „המהפכה הפרולטרית היתה תאפשרות היחידה הסמונה בחיק הזמנים... וכו'“.

כך נהגו גם מחברים אחרים, יהודים ונוצרים²¹, רשאים אנו להניח שיותר מהתפקחות יש כאן סרוילונים, מסהבר שלא רק היהודים אלא גם הנוצרים כתבו היסטוריה מגמתית, בלתי כנה מותאמת לטעם השלטון.

הערכה נכונה של המהפיכה ההונגרית ושל האספקטים היהודיים שלה, מתאפשרת ע"י ראייה התפתחותית וע"י בדיקת הגורמים שהשתלבותם הביאה לתופעה הנדונה — עדותם של בעלי הדין תשאר רק עדות ססיעת.

הונגריה ויהודיה לפני מלחמת העולם הראשונה

הונגריה היתה ארץ ספגרת חצי פיאודלית, שאוכלוסייתה חיה ברמת חיים נמוכה על אף אוצרות הטבע העשירים שלה ואדמתה הפוריה.

בראש הסולם החברתי עמדה האצולה הגבוהה שמנתה 3000-4000 נפש (מגנטים), ואחריה — האצולה הנמוכה (דנסרי) שמנתה כ-750,000 נפש, בידם היה מרכז הרכוש הקרקעי העיקרי והמגנן הפקידותי של הממשלה, המחוזות, העיריות וכן הצבא.

האוכלוסיה של הונגריה, כולל המיעוטים, מנתה בשנת 1867 — 15,509,455 נפש, ובשנת 1910 — 20,886,487 נפש, הריכוז הטבעי היה של 11.5 לכל 1000 נפש, מיליון וחצי הורשבים החסרים לפי התונים הללו, היגרו מן הארץ, בדובם היו אלה איכרים מחוסרי-קרקע, באזורים שונים פשט בין בעלי המשקים הזעירים, המנתג של „ילד אחד למשפחה“ (egyke) כדי למנוע פיצול נוסף של הקרקע, כל זה גרם לדידול האוכלוסיה, הבסיס הדמוגרפי של האלמנט המאדיארי הצטמצם והפך למעשה למיעוט בשטחי הכתר ההונגריים (לפי מולנר — „ההיסטוריה של הונגריה“²² וסנפי — „שלושה דורות“)²³.

יהודים במהפיכות הונגרית

האוכלוסייה היהודית גדלה מ־552,033 נפש בשנת 1869 (3.6% מהאוכלוסייה) ל־932,487 בשנת 1910 (4.5% מהאוכלוסייה). בראשית המאה ה־19 היה מספרם של היהודים פחות מ־120,000 נפש. גידול זה מוסבר בשל פוריות גדולה יחסית של המשפחה היהודית, תטות ילדים נמוכה ורם הגירה מתמיד מסורת אירופה. בסוף המאה ה־19 פרצו המסחר והתעשייה לתוך המשק הפיאודלי. בעלי האחוזות מסרו את המסחר בתוצרתם החקלאית לידי היהודים שתמייסבו לאורך קווי התחבורה לוויה ("דרך תבואה"). באווירה ליברלית של חופש כלכלי גוברים גלי ההגירה היהודית. סגפי "אומד את מספרם ביותר ממיליון בשנת 1914. מחציתם חיים רק 20–30 שנה בהונגריה, היהודי המהגר נוטל לעצמו שם הונגרי, מקבלים אותו מתוך אהונה, הוא פותח חנות, בונה לו בית. "אנו שוב באחד יותר" אומרים אחיו, "סגית לעמנו המסכן והנרדף".

בשנת 1886 עדיין ציינו 40% מיהודי הונגריה כשפת אמם את השפה הגרמנית או האידית. היתה להם כבודאפשו עתונות הכתובה בשפה הגרמנית, אך בסוף המאה גוברת המדיאריזציה והתבוללות טרעה. בשנת 1895 מתקבל החוק של הרצפציה המבטית שיווי זכויות, לא רק ליהודי כפרט אלא גם לקהילה היהודית בין יתר האירגונים הדתיים, ותהליך האמנציפציה מגיע לסיומו. היהדות ההונגרית הינה פאטריוטית ומזדהה עם השאיפות הונגריות הלאומיות, התנועה למען התוצר התעשייתי המקומי היתה לתועלת ליהודים, היהדות משמשת כנציגה מגמות התשתלשלות המדיאריזציה על המיעוטים הלאומיים בסלר באקיה, טראנסילבאניה, קארפאטורוס, החונים הפוליתיים שפעלו במרץ וללא מעצורים מיסריים למען מאדיאריזציה, ראו בעין יפה רעודדו התבוללות היהודים, שבאה לאון את משקלו של האלמנט הסלאבי או הרומני בספר ולהבטית רוב, דחק אמנם, בעת מספר האוכלוסין, לדוברי הונגרית ובעלי לאומיות מאדיאריזציה. הונגריה פתחה שעריה בפני הגירה יהודית מטעמים כלכליים ולאומיים כאחד, הונגריה זקוקה היתה ליהודים.

כמובן שמפגש זה, בין המשטר הפיאודלי הונגרי הרופס, השקוע בתרדמת אין־אונים, לבין הנזרם היהודי המתסיס, התחדש והשאפתני, השפיע על התפתחות הכלכליות והחברתיות של הונגריה, ובכך ניתן גם הסבר להערכה העצמית של היהדות ההונגרית. בעיני עצמה היתה היהדות ההונגרית — חלק מהעם ההונגרי, הונגרים בני דת משה, שהם מרכיב הכרחי ומועיל ביותר של התברת ההונגרית המתחדשת, העוברת תהליך של אירופאייזציה.

התקופה שבין השנים 1900 ו־1913 הינה תקופה של התפתחות מואצת בתעשייה ובמסחר בהונגריה, התפתחות זו נתאפשרה ע"י השקעות הון בסכום של מיליארד וחצי כתר, הון זה, אוסטרי, גרמני וצרפתי (כולל הרוטשילדים) וע"י שיתוף פעולה עם ההון המקומי שגויס מחוגי המסחר, הביטוח, עסקי תובלות, וכמיעוט מההון האגרי, רובו של ההון המקומי היה יהודי. נוצרו ריכוזי הון ע"י שיתוף פעולה בין בנקים, חברות ביטוח, תעשיינים וסוחרים גדולים, כשהלקם של היהודים בפעולה זו עירני ביותר... "משפחות בורגניות יהודיות שהתעשרו הן כמה עשרות שנים, הפכו ממלווים לבנקאים ולתעשיינים גדולים, כמו שושלות של בעלי חק, לא יותר מ־50 משפחות הקשורות באינטרסים הדדיים, כבשו את פיסגת עולם הכספים, כשהם מתחרים בעזרת הונם העצום באריסטוקראטיה בידם שלטון כלכלי גדול יותר, עמדות להלכה ולטעשה בהנהלת תריסרי מפעלים וקשרים מצויינים עם ח"ל, השפעתם הכלכלית גדולה בהרבה מהשפעתם הפוליטית, אם כי ע"י

מנגנוני המפלגות שלהם או באמצעות עורכי־הדין שלהם באפשרותם להשפיע על הפעולה החוקתית. על הכוחות הצניניים הכספיים של המדינה הם משפיעים באמצעות האירגונים הכלכליים ומפעלי העתונות שלהם. כבודם והשפעתם החברתית היתה מוגבלת ומפוקפקת יותר מאשר מעמדם הכלכלי ואפשרויותיהם להתבולל בשכבות המנהיגות של האריסטוקרטיה. עשירים חדשים אלה קנו לעצמם תוארי בארץ ומשרות של יועצי חצר, קנו ארמונות וקרובי משפחה מיוחסים. הדביקו תואר הונגרי־אצילי לשם בעל צליל גרמני *csetei Herzog, hatvani Deutsch Lipotváros* ועל אף כל זאת נשארו גרוססקים בתלבושת הפאר הלאומית־הונגרית ובחרב השרר שלהם. הם היוו את החוג הפנימי של הקאזינו מ־*Lipotváros* של תאורגון הארצי של בעלי התעשייה — אך מבחינה חברתית נשארו בודדים.¹⁸

כ־280 משפחות יהודיות הגיעו לדרגת אצולה בהונגריה ר־26 משפחות קיבלו תואר של בארץ (לפי הלכסיקון היהודי בעריכת אויארי פטר).¹⁹ אך ללא ייצוג קבוע בבית העליון. יהודים אחרים קיבלו תוארים של יועצי־כתר, יועצי־סתר וכו'. רובם המכריע של האצילים היהודיים הם בעלי תעשייה. מנהלי בנקים, סוחרים שקיבלו את תוארם על הישגים ושירותים בתחום הכלכלה. מיעוטם אנשי רוח ומדינאים. רבים מבין האצילים הללו התנצרו וניסו לחתן את בניהם ובנותיהם עם בני האצולה הוותיקה והמכובדת. עוד בשנים 1919/18 מבליטה העתונות היהודית בשביעות רצון ובהתפעלות. את שמותיהם של כמה יהודים שזכו לתואר אצולה מידי המלך קארל הרביעי.

כנגד היהודים המתעשרים עמדו הדאנטרי — מעמד בינוני מפרג, מחוטר מסורת של מרדנות אורחית. קרקע גידולם בפרי השדה שלמעשה לא היו אלא כפרים גדולים. מעמד זה שקלט לתוכו מיעוטים נוצרים רבים, ראה עצמו כנושא של המאדיארות השורשית. הוא היה שוביניסטי בכל מאודו, התנגד ל־קאפיטאליזם היהודי ולכל השפעה מערבית. פני הדאנטרי היו מועדים אל האצולה הגבוהה, דרך עלייתם לא באמצעות הישגים אישיים אלא ע"י הוכחת העבר המפואר והסתמכות על זכויות היסטוריות. הדאנטרי התגעגעו ל־זמנים הישנים והטובים. עיקר אהיתם היתה במנגנונים הביורוקראטיים ושיאיתם העיקרית. להחזיק מנגנון זה בידם מבלי שתידרש מאיתם הוכחת יצילות הצלחת. המשרות השונות עברו בירושה והנאפטיון שיגשג. אחרי היהודים שהצליחו לחדוד למעמד זה ולמקומות פרנסתו היה זעום. הצטמצם לאזורי הספר. היהודים הופלו לרעה בתחום הפקידות והמשרות הממשלתיות. אך המסחר, התעשייה והמקצועות החופשיים היו פתוחים בפניהם. "היהודי, בחייו המעשי, אפילו לא ניסה להיכנס למאבק עם הדאנטרי. השאיר בידיו את המשרות המכובדות של דלות מטרונות והסתער במשנה כוח על המקצועות החופשיים שהבטיחו הכנסה טובה יותר. כמו עורכי־דין, רופאים ומשכילים הפרעלים בשטחי המסחר והתעשייה."²⁰

בשנת ה־תר"ב סבלה הונגריה בשל פיגורה העצום בהשכלה. בשנת 1910 — 33% מתאוכלוסייה שמעל לגיל 6 היתה אנאלפביתית. הדאגה לבריאות העם היתה בשפל המדרגה. תמותת תינוקות היתה הגדולה באירופה אחרי רוסיה. המדינה שילמה משכורות ל־30,072 כמרים. אך מספר הרופאים היה 5899 בלבד.²¹ בשנת 1900, בתוך המחזור הגדול של רופאים. 45% מהם היו יהודים, ובשנת 1914 — יותר ממחציתם. האם זה בננות היהודים או בשבחים?

מבחינת תרבותה רואה מגפי את הונגריה כחלק בלתי נפרד של השותפות הנוצרית־הגרמנית. הוא סבור שהתקופה הליברלית הביאה להתפתחות בלתי מאוזנת, לרקדציה.

להתערערות המסורת הלאומית, לרוחות קוסמופוליטיות לחוסר שורשיות, התרוקנות מערכים — והכל בגנות היהודים ובגינום. „כשאנו טפארים את ההתקדמות התרבותית של הונגריה עלינו לדעת שאין זה אלא תהליך ששיקרו בהצפת הקאריירות האינטלקטואליות ע"י יהודים" ²⁷ בקובץ „השאלה היהודית בהונגריה" ²⁸ כותב בושיאק זולטן „האינקארנציה של תפיסת העולם הקאפיטליסטית בהונגריה היא היהדות". לאחר תיאור חלקם הבולט של היהודים בתחומי הספרות והאמנות: „כמה היה מעצבת התמונה של הספרות ההונגרית ב־25 השנים האחרונות ואיך היא חיתה נראית גם היום, אילו נעלמו היהודים", מתחברים הפילוסופים והאנטישמיים אינם חולקים על העובדות — על חלקם הגדול של היהודים בספרות ההונגרית. אלה משבחים את תרומתם ואלה מתריעים על שלטונם. בולטת במיוחד העדיפות בבירה, העתונות היומית המכובדת, כמו עיתוני הבולבארדים, נמצאה בירי מרילים יהודיים. גם במערכות העתונים השמרניים-לאומניים ניתן היה למצוא יהודים — וסוטרס גם בין כותבי העתונות האנטישמיות. נוצרה עתונות מצויירת, עתונות ילדים, ירחונים לספרות, לתיאטרון, לאשה, לאמנות, יחזמים, הבעלים, העורכים — כולם יהודים. עתונות זו חודרת לכל השכבות, היא מסחרית ביסודה אך גם בעלת מגמות פוליטיות שתאמו את האינטרסים של האינסגרציה היהודית.

התפתחות דומה חלה גם בשפה התיאטרונים ובעולם הבידור. מהתיאטרון הלאומי השמרני ועד לתיאטרונים מודרניים ועד לאופרטה ולקאברטים היהודים חיוג המפיקים, המנהלים, המחזאים, השחקנים והמבקרים.

מצב דומה מוצאים אנו בשדה הציור, הפיסול, האדריכלות והמוזיקה. היהודים נהרו למקומות אלה — שהיו „פנויים", הם טיפארו את הצורות המיושנות ומצאו כר נרחב לכשרונותיהם שנידדו לגניזה בדורות הקודמים. החוקרים העוינים את היהדות סרענים שהצליחו זו אינה מעידה על כשרון ואופי אלא על חוש מסחרי, שאפתנות וחוצפה. אומרים שהקאפיטליזם היהודי היה זקוק לכלים תרבותיים שישרתו אותו, וכך נוצרה התרבות העירונית ה„בינלאומית" ה„מרכז אירופית" הקוסמופוליטית הזאת. ²⁹

היהודים הגיעו לעמדות מפתח בעלות חשיבות בשטחים הרגשיים והגלויים לעין — בכל הורסים הרוחניים, מהימין השמרני ועד לשטאל המהפכני, כדברי בירו לאיוש: „במחנה הפרוגרסיבים נהוג לגדף את היהודים שקיימו או לפחות סייעו לקיים את שלטונו של טיסה אישטוואן. במחנה של טיסה מגדפים אותם על כך שהם מהווים גורם מרדן, בלתי שקט, דסטרוקטיבי, העוזר לשבור את שלטונו של טיסה. זו סיבת של השאלה היהודית, שהיא צצה ללא הרף במקרה והיהודים מופיעים ופעילים בצורה זו או אחרת, במחנה זה או אחר... איני חושב את האנטישמיות כלל לאסון — היתרון שבה הוא כמעט כמו הנזק" — כך כותב בירו היהודי, ³⁰ ואילו יאסי המוסר ³¹ כותב: „25 שנה אסור יהיה לדון בשאלה היהודית. אמת היא, שיהודים רבים תפסו מקום, לא רק בשל כשרונם והאינטליגנציה שלהם, אלא נדחפו במרפקים. אמת היא, שהם רואים בכפר — שטח חפשי לספרות ועסקי ריבית, שחיי היהודים בבירה הצטיינו בחוסר טעם, אך הם מדבר על כך. יש שאלה יהודית, ומהותה — אותם יהודים שהסתגלו היטב למתן שנקרא — „מדינה מאדיארית", זה אירגון לניצול, להשפלה ורמיה. היהודים הרעשניים ביותר, חסרי המעצורים, האכזריים, היונקיים — יצרו סינתזה גועלית בחדר הרוחני של הבירה. עם חז'אנסרי ההולך-בטל, המפגין אדנות, השטחי והמתפאר התפארות שוא, זה עירבוב דוחה ומרגיז של הניהליזם והציניות של ה־"haute

Finance, עם מנטליות של הפחה הכליכול, עירבוב בין רוח הספסרות של רודפי הבצע לבין הפיאודליזם המתנשא, בין האוישות הטוראנית לבין הרלאסיביום המוסרי של תלמודיסטים".

בחיים הפוליטיים, השאלה המרכזית היתה — זכות הבחירה. מתוך אוכלוסיה של 20 מיליון נפש, כתובם 10,740,000 מעל לגיל 21, היו בעלי זכות בחירה רק 1,200,000 איש המתוכם 11.9% בבחירות שלפני מלחמת העולם הראשונה השתתפו בבחירות 800,000 איש. התצבעה היתה גלויה, התנהלה רק במקומות מרכזיים (כלומר — היתה קשורה בנסיעה) נוכח טירור של ויאנדרמים, איומים של פוטנסאטים מקומיים, קניית קולות וזיופים. כתוצאה מכך לא היה בפרלמנט ההונגרי שמנה 413 צירים, אף נציג אחד לפועלים, אף כי המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית היתה מאורגנת וחזקה יחסית. לשישה מיליון איכרים היו 2 צירים, ולעשרה וחצי מיליון מינעושים — 6 צירים.

במרכז המאבקים החברתיים עמדה הדרישה להיקון חוק הבחירות, תיקונים סוציאליים והטבת מצבם של המיעוטים. אנשי המשטר הישן עם מיסה אישואן בראש דבקו בשיטת הבחירות הישנה, בקיום האחריות הגדולה ובמגיאריזציה בבחן. הונגרים לא ניהלה מדיניות חוץ ובסחוק עצמאות. עניינים אלה נגזרו בזוויגה, כשהאריסטוקרטיה ההונגרית המיוצגת בממשלה המרכזית, משפיעה בכיוון ריאקציוני, הכנסית הקאטולית השפיעה בגלוי ובסמרי, כשהיא מהווה בת-ברית נאמנה לחוגים האנאראיים-פיאודליים, המפלגות הפועליות והאזרחיות שעתידות היו לישול חלק בהסדרות המהפכניות שלאחר המלחמה, היו חלשות יחסית.

המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית נוסדה בשנת 1870. היות וחופש ההתארגנות הותחכנסות היה מוגבל, ניסתה המפלגה לפעול ע"י האיגוד המקצועי, היא סבלה מרדיפות. בשנים 1913/12 בלבד נערכו 916 משפטים נגד חברי המפלגה ועתונתם, "קול העם" הוחרם 64 פעמים, על יחס החברה ההונגרית המסורתית לתנועת הפועלים, מעיד סנפי: "החברה התייחסה כבוד לאיגודי הפועלים והיתה מוכנה לנדות כל מי שהשתייך אליהם, הם לא גילו עניין בפוליטיקה המאזיארית וכמתציתם היו בני-מיעוטים, הנהגת האיגודים הפועליים הגיעה לידי היהודים — יותר מבארצות אחרות, אלה היו אנשים שלא הצליחו בקריירה אחרת(זה לא היה סטאטוס) או שהיו מהגרים, בשל מנהיגים אלה, חסרי תקשר להונגרים, נשארה הרמה המוסרית והאינטלקטואלית של האיגודים ושל הפועלים נמוכה מאוד, בפועלים ההונגריים, בעלי האינטליגנציה הנמוכה, יכלו לעשות המנהיגים בעלי המוסר הירוד, ככל שחפצו, כך הכינו את העובדים ההונגריים לקבלת הניסוי הבולשביסטי אשר הנאי מוקדם לו — צייתנות הפועלים שחלבו כצאן אחרי מנהיגיהם האריסטוקראטים, רובם, מצאצא מהפרולטריון הרוחני „היהודי-רוסי“, הערכה שלילית זו, על מוסריות רדודה, נמצאת במתירה כולטת לעמידתם הגאה של עסקני המפלגה, בחקירות ובמשפטים, כפי שהולחל ברמתה האינטלקטואלית אינה תואמת למציאותם של מפעלי השכלה, פעולות הסברה בעלות רמה רעיונית טובה שהמפלגה קיימה, מבחינת הדמוקראטיה הפנימית, לא היתה שום מפלגה מתוקנת יותר מהסוציאלי-דמוקרטים, על חלקם של היהודים בהנהגה אין נתונים מדויקים וקשה גם להגדיר את המונח „הנהגה“, אך בין ראשי המפלגה היו יהודים כמו: Weltner Jakob, Buchiäger Mano, Kunfi Zsigmond, Landier Jeno, Horovitz Gábor, Rudas László, László Jenő, Szántó Béla, stb.

ואחרים — לא יהודים כמו: Garami Ernő, Garbai Sándor, Bokányi Dezső, Peidl Gyula, Payer Károly, Fiedler Rezső, Chlepkó Ede, Hirosik Lajos, haubrich József, stb.

מפלגת קארולי מיהאי התרכזה סביב אישיותו הסענינית של מנהיגה, בן האצולה הגבוהה והמיוחסת ואחד מבעלי האחוזות הגדולות בהונגריה. מושפע מרעיונות קואופרטיביים ופילאנטרופיים, מכיר באסכולות הסוציאליסטיות. מחוסר קאדרים מפלגתיים, הסתופף בצילו אצילים בעל-מצפון, חוגים עירוניים ראדיקאליים, עסקנים כפריים, אך גם הרפתקנים ובלתי-סרועים שונים. מפלגתו הצטיינה במדיניות חוץ עצמאית תוך נסיון להינתק מגרמניה, ובזמן המלחמה היתה למפלגת השלום. הם לחמו בעקביות לתיקון חוק הבחירות על מנת שיחול גם על האיכרים, על חלוקת אדמות ותיקונים חברתיים שונים. בין מנהיגי מפלגה זו לא היו יהודים, אם כי מזכירו הפוליטי של קארולי, יוצאי המדינות והעתונאים הקשורים למפלגה, היו יהודים.

המפלגה הראדיקאלית ליכדה אנשי-מעשה ואינטלקטואלים מתקדמים, בתוכם מארקסיסטים שלא מצאו את מקומם בין הסוציאליזמוקראטים, כמו סנדה פאל וסוציאליסטים לא מארקסיסטים כמו יאסי אוסקר. המפלגה פעלה רק בבירה ושני מנהיגיה הנ"ל הינם יהודים שהתנצרו.

המפלגה הדמוקרטית של ואדוני וילמוש צמחה מתוך נציגות בעיריית בודאפשט והתבססה על שכבות של בורגנות בינונית וזעירה. עסקה בעיקר בבעיות של האוכלוסיה העירונית. מנהיגה היהודי ייצג אותה עשרות שנים בפרלמנט, הוא לחם רבות על זקק בחירות חדש ואף הגיש אותו כשר משפטים לפרלמנט. במפלגה זו נאמנים לשושלת ההבסבורגית ומתנגדי השמאל הפרעלי.

מפלגת האיכרים הזעירים בתנועת nagyatádi Szabo לא לחמה בעקביות נגד בעלי האחוזות ומנהיגה היה מבטל לפריקים את האינטרסים של שולחיו בפני בעלי הליטיונדריות. מפלגה זו, כמו המפלגה הנצרית הסוציאליסטית היתה למעשה סגורה בפני יהודים, היא התבדדה בין ראדיקאליזם ללאומנות ולא היתה נקיה מנכסיות אנטישמיות. על המפה הפוליטית של הונגריה שלפני המלחמה, צריך לסמן, נוסף למפלגות הפוליטיות, גם אירגונים מתקדמים שהחסיסו והשפיעו. בראש וראשונה ה"איגוד למדעי החברה" — מעין חברה פאביאנית הונגרית, הירחון "המאה העשרים" בעריכתו של יאסי ו"חוג גלילי" הסוציאליסטי שמורכב היה בעיקרו מסטודנטים יהודיים. בזמן המלחמה פוזר החוג בפקודת שר המשפטים ואדוני, בגלל אופיו האנטי-מיליטריסטי, "החומר האינטלקטואלי של המהפיכה הקומוניסטית גויס בעיקר מבני עשירים אלה, שהצטיינו בהקרבה עצמית ורזה, למרות ביקורת הכוסר, חוסר הביטחון וההזרה שבתם" (יאסי).

אנטישמיות גלויה כמעט שלא היתה בהונגריה בשנים שלפני המלחמה. במידה שהיה נסיון לתקוף את היהודים כציבור, העתונות הליבראלית, בה היתה השפעה מכרעת ליהודים, השיבה תשובה ניצחת. בפני החברה ההונגרית הוצגו יעדים כסויים זמניים, אורח, ביטול האפליה הדתית, ביטול ההסתגרות המעמדית. הערכה לפי ההישג כסימנים של אירופאיוציה, — מכל אלה הפיקה היהדות טובת הנאה. בכל זאת קיימת היתה זרות, הושעל לחץ על יהודים מתבוללים להתנער מהקשרים עם "יהודי גאליציה" הם נדרשו להתנגד להגירה נוספת של יהודים, שכם אחד עם הריאקציה הנצרית שטענה: "הונגריה

הגיעה לנקודת רוחיה, שבעת יהודים, מתחת לפני השטח לחשת השנאה ליהודים בשל הצלחתם הכלכלית והתרבותית. הדי עלילה הדם של טיסה-אסלר עודם מהדהדים בתודעת הציבור. אצילים שנאלצו למכור אחוזותיהם ליהודי שהיה קודם סקיד ואחר-כך חוכר אצלם, משכילים שקינאו בזריזותם של היהודים, דאנטרי שחששו למשרותיהם, איכרים שפגשו את היהודי כמלווה בריבית, כבעל פונדק, כסוחר המרטה אותם, פרעלים שפגשו יותר ויותר בעלי בת-חרושת שהיו קונים בהקפה אצל הסוחר היהודי, נטרו סיבה רציפה לשעת כושר. בעלי-המלאכה היהודי, הפקיד הנמוך, הנאבקים על פרנסה, הסטודנט היהודי הרעב, השקדן והצנוע, כל אלה נעלמו מציני הציבור, הכנסיה הנוצרית המשיכה בהטפה להסרת הדת היהודית, דחתה את היהדות החמסאת, וגם היא הזינה את האנטישמיות, האנטישמים חירבו לדבר על גזע יהודי, על לאום יהודי, על קשר בין היהודים החיים בארצות ומשטרים שונים, התשובה היהודית הרשמית היתה — הוכחת הפטריוטיות המאדיאית שלהם ונסיון להתכחש לשותפות-הגורל היהודי, האנטישמיות ההונגרית לא „קמה לתחייה“ אחר המה-פיכה — קיומה מעולם לא פסק.

ההונגריה היהודי ההונגרית במלחמת העולם הראשונה

השיכבה השלטת ההונגרית קיבלה את פרוץ המלחמה בתרועות נצחון, אך הארץ לא היתה מוכנה למלחמה, לאחר כמה חודשי קרבות צפו ועלו כל המחזלים של משטר טפגר וכושל, תעם ההונגרי סווג בין העמים הנאמנים לשושלת הקיסרות, ומנהיגיה רצו להוכיח נאמנות זו, ואילו המוני החיילים לא ידעו כל מטרות איתה יכלו להודות.

עם פרוץ המלחמה התעוררה השאלה היהודית ביותר שאת, חלק מהיהודים הסתבוללים סברו שהמלחמה נותנת ליהדות הונגרית להוכיח את הפאטריוטיות שלה, ובמלחמה תוכרת ברית-דמים בין המאדיארים הנוצרים לבין המאדיארים היהודים (בני דת משה) ולכן ברכו על המלחמה גם מהבחינה היהודית, אך גדול יותר היה מספר המפוקחים שחרדו להתעוררות האנטישמיות בזמן המלחמה ולאחריה. הם סברו שהיהדות ההונגרית צריכה להתכונן בעוד מועד להתקפה אפשרית וצריכה להיות מוכנה להוכיח כנגד משמיצים, את חלקה במלחמה ואת קורבנה, יש לאסוף חומר דוקומנטרי אשר יוכיח במספרים את מידת השתתפותם של היהודים במלחמה, את נכונותם בחזית ואת יעילותם בעורף, יוזם המפעל היה (isszasulyi polnay שפנה עוד באוקטובר 1914 בסכתב ליוסף פאסאי עורך הירחון „עבר ועתיד“, בחוברת של דצמבר 1914 של הירחון, מהפרסם הסכתב בלוויית דברי הערכה ועידוד, מראשית ינואר 1915 נוסד ה„ארכיון המלחמתי היהודי-ההונגרי“²⁷ ובראשו ועד ציבורי רחב המולל נציגים בכירים של הקהילות, רבנים, אנשי האצולה היהודית, אנשי צבא, מתבוללים וציונים, ממרץ 1915 מתנהלת פעולה רבה למען הארכיון, מעבירים שאלונים לכל קהילה יהודית, רושמים את מספר החיילים היהודיים ושמותיהם, מספר הקורבנות, הפצועים והשבויים, שאלון אחר, אישי, אוסף פרטים על פעולתו של החייל או הקצין, על ציונים לשבח, אותות הצטיינות, תיאור מעשי-גבורה, צילומים, מכתבים, פקודות יום וכל מיסמך בו מופיע עניין יהודי, הארכיון מקיים קשר עם מוסדות איסטריים גרמניים²⁸, באלמנך מתאר מולגר ארגו את הקשיים באיסוף החומר, הוהירות המדעית בבדיקתו ואת הצורך להתחשב ברגשות בני המשפחה וכו'.

באלמנך כותב סקלי פרנץ:

„איני מאסין בנבואות על תנועה אנטישמיות, פרעות ביהודים, טרור, ריאקציה שחורה

שחברו אחר המלחמה, ז. א. "תרעד יהודי, אחר המלחמה נעשה חשבון". אני מאמין שהדעה הכללית היא לא כזאת. על מה מתלחשים? — א) — על משה מסיים. יש גם יהודים גם לא יהודים בינם. הפחדנות ידועה בגרמניה, בצרפת וכו' לא פחות משהיא ידועה אצלנו. אין זה ענין יהודי מיוחד. ב) — על ספקים צבאיים. יש ספקים יהודים גרועים ויש ספקים גרועים מבין האדונים המדיארים, צריך להעניש את כולם. בכל מלחמה היתה בעיה של רמאות באספקה, וספסרות, בסיכום, כל הדתות וכל השכבות של העם מאוחדים בסבל, בקורבן ובכוננות. אני מאמין בתבונה העם המדיארי ובשיפורו הצודק.
בקובץ על השאלה היהודית בהונגריה²² סוקר ש. בשלחיים דעתם של שני כתבי-עת לגבי השפעת המלחמה על מעמד היהודים. "השוויון" התנבא על חיסול מוחלט של האנטישמיות. "המלחמה היא ברית דמים ואחריה לא יהיו עוד מחיצות של דת וגזע". ואילו הבטאון בשפה הגרמנית²³ מתנבא על תחיית האנטישמיות בהונגריה ובכל העולם. "מההיסטוריה היהודית למדנו שהאנטישמיות שייכת לתוצאות הבלתי נמנעות של המלחמה, כמו יוקר המדינה והרעב. אחרי מלחמת 1866 מחליפה האנטישמיות את הליבראליזם באוסטריה, וכך גם בצרפת אחר שנת 1870. בהונגריה עומדים לפני תקופה אנטישמית שתהיה חמורה עוד יותר בגלל הפירוד שמתוך היהדות. מה יועיל הדיקלום התמידי של עתונים מסיימים על גבורת היהודים במלחמה וכוננותם להקרבת?"

היו גם יהודים שראו את בואה של האנטישמיות וחשלימו איתה מראש. באלמןך כותב העיתונאי קובור תומאש "ביום כיפור של 1915":²⁴ "גם עכשיו, כשהמלחמה אינה מבחינה בין אדם לאדם, מורגש אישקט משונה בחלל תאוויר, מורגש בבירור שקיימים שני סוגים: יהודי ולא-יהודי... בן ממשפחה יהודית גויים רשני בנים התנדבו, הם ראו במלחמה הזדמנות טובה להסתכן ולהוכיח ע"י גבורתם שאין מחיצות, שגם את המלאכה הזאת הם יודעים, חלפה שנה, מהבנים — שניים מונחים בקבר אחים תחת הצלב, והשלישי — צלב ברזל על חזהו, אך האם מבטל הדבר את ההבדלים? ואם כולם ייהרגו, בני מכבים שיצאו לקרב, גיבורי הירדן בעלי האף העקום, האם דבר זה ישנה במאומה את אשר לא השתנה משך אלפיים שנה? גם היום יש על מה להתפלל, וטי ידוע אם התפילה תירצה? כלי מרירות יש להתכונן לבאות, גם לעול אפשרי שיפגע ביהודים, היהודי צריך להביא קורבן, הוא צריך לסתום כל פה פעור שעלול להאשים, בכסף ובזהב, אם גם אין מערימים את קורבן הדם והדמים למען המולדת — זה עניין פעוט לעומת הזכות להקריב דם וכסף כמו האחרים..."

העתונות ההונגרית היהודית מפרסמת משך כל שנות המלחמה רשימות של יהודים שמתו מות גיבורים, יהודים שקיבלו אותות הצטיינות וכו'. מסתבר שמספרם היה באמת גדול. מתברר שהאחוז הוא גבוה מאחוז היהודים בתוך כלל האוכלוסיה בציונים לשבה ואותות הצטיינות, זאת למרות העובדה שיהודים טענו על אפליה גם בשטח זה.²⁵ אפליה וגם אנטישמיות לא מסחו גם על החזית ואפילו לא על מחנות השבויים. גידופים של תתי קצינים שפגעו בפקודיהם מבין היהודים שומרי המסורת וסירובם של קצינים לקבל פקודות מקצינים יהודיים בעלי דרגה גבוהה משלהם — לא היו נדירים, רק מעטים מגילויים אלה באו לכלל גילוי וגיגוי ונסתיימו במשפטים צבאיים. על המצב בשבי יעיד קצין מקצועי (בצבא קבע) — המהנדס גוס ארסד היהודי, הוא נפל בשבי יחד עם 16 קצינים הונגריים נוצריים, הוא הוחרם עלידם וחבריו לדרגה ולגורל לא היו מוכנים לקיים איתו כל מגע.²⁶

בשנות המלחמה נשטעו בפרלמנט ההונגרי גאוסים והערות אנטישמיות לרוב, נוסף לתגובות הצירים, הגיבת גם העתונות היהודית. לפעמים בכובד ראש ולפעמים בבדיחות הדעת, ואזוני, שהיה בשנת 1917 שר המשפטים, זכת להתקפות ארסיות בשל קשריו כביכול עם עשירי המלחמה. אם כי הוא פעל לריסוק הספסרות, מינה בתורידן מיוחדים לטיפול בספסרות וכו'.

השאלה היהודית העסיקה את הציבוריות ההונגרית. ספרו של אגושטון פטר הדן בגרשא זה עורר ויכוח סומכי רחב, — המחבר הציע את ספרו לפירסום ב־1914 לירחון היהודי. הספר לא נחקבל בגלל המסקנה „שהיהודים צריכים להתנצר“, אך משך שלוש שנות המלחמה ובהשפעתה שינה אגושטון פטר את ספרו: „הבינה הזוטרית הפרוגרסיבי הופך לאנטישמי ראדיקאלי. הוא מדבר על היהודים בנוסח אומרים עליהם ש... פוקד כל רכילות, נשך, מוסר מיני ירוד וכו' ואחר ביקורת המורה ופסלנית רצח לאמץ אותם אל ליבו ודודש שהם יתנצרו“¹².

הירחון „המאת העשרים“ ערך מישאל על הכעיה שהספר דן בה: 50 תשובות הגיעו מאנשי מדע, סופרים, מדינאים, כלכלנים וכו' / יהודים ונוצרים, 13 שוללים את קיומה של השאלה היהודית בהונגריה, 10 תשובות אפשר להגדיר כאנטישמיות. רבים מהמשיבים טסויגים בדיון — הם חוששים שהוא ילבן את האנטישמיות וישרת את הריאקציה. אחרים מזוהים את היהודים עם הקאפיטאליזם ומקווים לפתרון הבעיה היהודית כשירוסן הקאפיר טליוזם. מצוינת היא הערתו של הנריק גושמן: „סבבי הוא שבמלחמה המעמדות הפרו לשריון היהודי ישתתף בתוקף רב. היהדות מתנבט לפוריאניזם וסכאן לקומוניזם תמים, הבסיס הפסיכולוגי דומה לזה של הקומוניזם של האיכרות הרוסית „האדסה היא של אלוהים“. הקומוניזם תמים, זהו, הוא הכנה מצוינת למלחמת המעמדות המרקסיסטית“. מכל התיאור הנ"ל ברור שהשאלה היהודית היתה אקוטית בהונגריה גם בשעת המלחמה ודבים סברו שהיא עומדת לפני התרפה לקראת סיומה.

מהפכת קארולי וחלקם של היהודים בתוכה

משך השנים 1916/17 ניסה קארולי לגבש חזית מדינית שתתחור לשלום מידי, גפרד, סבור היה שבמקרה של ניצחון גרמני, כל אירופה המרכזית תהפך לקסרקטין — הוא לא ייחל ולא האמין באפשרות זו. בדיעות החצר והמלך, קיים מגעים עם חוגים צרפתיים ואיטלקים כדי להכין שיחות שלום וניסה להשפיע גם על שר החוץ בכוחן זה. בקיץ 1917, הוא מתיאש מאפשרות זו, של שיתוף פעולה עם הממשלה האוסטרית ומגיע למסקנה שהמורה חברתית בהונגריה, ע"י חוק הבחירות הביא לכינון ממשלה שתפסיק את המלחמה, אחר גפילת טיסה אומנם קמה ממשלה המבטיחה חוק בחירות מתוקן — אך היא לא עומדת בהבטחתה. הסוציאליזמוקרטים האזוני מסכימים להיתורים השוללים את זכות הבחירה מטריבית האיכרים ומחמיערשים, נציג מפלגתו של קארולי פורש מהממשלה, בקשר לפרישה מהממשלה כותב קארולי: „למפלגה מהפכנית יכולת להיות רק טקטיקה הגונה אחת, מוטב הייתה על הנג — מציפור דרור ביד ואם היא חרשבת שהכרח הוא להושיט את ידה אחר הדרור, עליה להזהר מאוד שעל ידי כך לא תחמיץ את הזונה שעל הנג“.

ואזוני היהודי שהוא שר המשפטים, נשאר בממשלה, הכין תעק בחירות של פשרה וזנח כל תוכנית של שלום, הוא תומך מסור של מלחמת הקיסרות. הוא מתנגד לחזרת שלום עם הבולשביקים (ברסט-ליטבסק), „אין ללכת איתם לשולחן הירוק“ ולכל פעולה

יהודים במהפיכות הונגרית

פציפיסטית. קארולי נוכח שאין סיכוי לקיום בחירות תופשיות בזמן המלחמה ומגביר את הפעולה הפציפיסטית.

השירות החשאי הגרמני עקב אחר פעולתו של קארולי חזמם לרקום נגדו עלילה של בגידה במולדת. קארולי מספר בצורה מבודחת בספר זכרונותיו¹⁰ כיצד הופיע אצלו בלש בשם רובינסון, שהיה בצעירותו מתגושש וכונה אז בשם רובינסי, ולפני כן נקרא בשם רוזנפלד. "יכולתו השכלית פיגרה אחר כושרו הגופני אך הספיקה כדי למלא תפקידים מסויימים. תפקידו היה לבלוש אחר קארולי בשליחותו של איש השירות החשאי הגרמני Hermann Kosten, ולשחד את מזכירו היהודי Somonny L. (גם מזכירו הפוליטי השני של קארולי — Gellér Oszkár היה יהודי, יועצו הקרוב Hederváry Lehel היה יהודי שהתנצר). רוזנפלד, מטעמים פאטרושיים מאדיאריים, גילה סודו והודיע לשולחו שמוכירו של קארולי יופיע לשיחתו העתונאי היהודי Kery Pal ושלח אל הפגישתו. הוא "מתח" משך שבועות את קיסטן ולאחר מכן פירסם את העניין כולו בעתון. בדרך זו ניצל קארולי מלשמש קירבן לפרובוקציה. בחודשים ספטמבר-אוקטובר 1918 מחמיר המצב בבירה ההונגרית. מפקד העיר — הגנרל לוקצ'יץ מבצע 16 תליות כפוטבי, זאת כדי להרתיע משתמטים ועריקים, אך אין במעשי אכזריות אלה למנוע מפלות בתזיות, רעב, סרירות של מיעוטים. בראשית אוקטובר מנסה קארולי להעביר בפרלמנט החלטה על מינוי מיידו והוא נוכח ב־32 קולות לעומת 86. גם פרישת בולגריה מהקרבות וחתימת שביתת-נשק איתה בתאריך 30.9.1918, אין בה כדי לשבור את עקשנותם של נאמני הכתר הושיבים שיש להמשיך ולהקזיז, דם עמם הדווי, העם, הרחוב, החיילים החוזרים מן החזית, תרבעים את סיום המלחמה ותקוותם הוא קארולי.

ב־23.10 מתקיימת הפגנת קצינים בעד קארולי ובעד השלום. ב־26.10 נוסד "הוועד הונגרי הלאומי"¹¹ ומהפרסם כרוז שלא עבר הצנזורה. בו הוא מכריז על עצמו כעל נציגות לאומית מוסמכת ופונה אל המעצמות כדי שידונו עמו בכל הנוגע להונגריה. הוועד הלאומי מורכב היה מנציגי מפלגות ואירגונים חברתיים. בולט הוא שבמחצית המצומצמת של הוועד הלאומי הונגרי יוצגה העתונות ע"י שישה נציגים וכולם יהודים: Hatvany Lajos, Biro Lajos, Fényes László, Dinner-Dénes László, Purjesz László הנשים (Schwimmer Roza) גם היא יהודיה וכן כמחצית הנציגים של המפלגה הראדית קאלית החסוציאל-דמוקרטית. אך אנשי צמרת הוועד הינם נוצרים — חברי הפרלמנט וחבית העליון מתומכי קארולי.

ב־27.10 נפגש המלך קארל הרביעי עם קארולי. קארולי מוזמן לוויכוח וכולם מצפים שימונה לראש ממשלה. בשיחה שנתקיימה לפני צאתו, ביקשו המלך להציע הרכב לממשלה. "אפילו לא שאל מי משריו תעתידים יהיו יהודים, דבר שלא היה מתמיד לשאול בתנאים אחרים". אך בוויכוח הוא ממחין לשוא, המלך ההססן מתחמק מהכרעה. ושולח את הנסיך יוסף בתפקיד של איש-המלך לבודאפשט. קארולי חוזר יחד עמו.

ב־28.10 נמשכות ההפגנות. Friedrich István, פוליטיקאי שניסה מזלו ללא הצלחה ברישומות שונות (גם כסופר מן המפלגה קארולי) ולא עלה בידו להיכנס לפרלמנט, מנסה להכניס אלימות בהפגנות, דוחק להפיסה בנייני ציבור, אנשי הוועד הלאומי עדיין מצפים להתפתחות רצויה ללא שפיכת דמים.

ב"29.10 מציעות המפלגות הסוציאליסטיות והראדיקאליות את קארולי כראש ממשלה ומדיניות לגסיך יוסף שהן מוכנות ליטול חלק באחריות לשלטון.
ב"30.10 שוב מכשילים את מינויו של קארולי, האריסטוקרטיה וואדוני; הגרף Hadik מקבל את המינוי ומרכיב ממשלה מבלי להחזיק שלטון ממשי בידו.

ביום זה סברו עדיין אנשי הוועד הלאומי שיש עוד להתארגן לפני הפעולה המכרעת. Csorvák Imre, שהיה ראש "רעדי החיילים"²⁶ תיכנן את כיבוש השלטון ליום ה'4 בנובמבר אך כמה קצינים חיילים בלתי סבלניים נטלו את היוזמה לידיהם, הפסיד את בניין מפקדת העיר וכמה בנייני ציבור אחרים. מי היו המבצעים של פעולה זו? על כך אין תשובה במקורות סוציאליסטיים. ברור שהיו אלה לובשי מדים, חיילים מורדים, טארו²⁷ כותב: "לא ידוע בדיוק מי, סבורים שהעיתונאי היהודי נתן קראוס שהיה שוליה של פרוון באטריקה, חייל שחזר מהחזית ובעל סמפרמנט, הגה את הרעיון לכבוש את מפקדת העיר. בערב, על אף הגשם השוטף, עם לפידים בידים, עלו המונים על בניין המפקדה השוטרים הבודדים שהיו נוכחים שם נכנעו. רקרן יהודי מושחת בשם Heltai, נעיל בנעלי טנים, קיבל את הכניעה מידיו של הגנרל האוסטרי שישב במקום. יהודי אחד (Jervai) השתלט על מרכוזית הסלפונים..."

התברר שגם הגרניזון מבידפסט התחיל להתפורר. עם שחר עולים פרעלי צ'יפ ובתור החרושת מהסביבה והמונים מציפים את הרחובות, חיילים מתחלפים עם פרח לבן בדם בגדיהם, בכל מקום דגלי הלאום ודגלים אדומים — יחי קארולי, תחי המהפכה!"

ב"31.10 בבוקר הזמן קארולי אל הנסיך יוסף, הוא ניגש עם קונפי כי רצה לבסס את שלטונו על חברית שבין הבורגנות המתפכנת לבין תנועת הפרעלים. לאחר הפגישה הודיעו קונפי וראשי המונים: "קארולי ראש הממשלה! המלך מינה את ממשלת קארולי!" התגובה היתה — צעקות נרגזות: "מי הוא המלך, לא המלך מינה את קארולי, הוא ראש ממשלה בוכית המהפיכה, תחי הרפובליקה!"

המונים ואישים מכל המפלגות הצטרפו ובאו לתצפיר הצהרת אמונים מיוזמתם הם, נשיא העצרת של הוועד הלאומי — Hock János, הספיק בקושי לקבל את כולם. באו בנקאים כמו Lánchy, Madarassy Beck, ראש האקדמיה Berzevicy והנסיך יוסף לבית הנספוכר עצמו שהודיע על ביטול תוארו ורצונו לשנות שם משפחתו ל'Alesuti. כולם רצו להצטרף אל הוועד הלאומי, בספר זכרונותיו מביא באסיאני²⁸ רשימה של חברי הוועד מכודאפסט, הכוללת גם מדינאים שהיו ימנים מאוחר יותר, לאחר כשלוך המהפיכה היו הם שרים בממשלות שונות, ביניהם: Huszar Karoly, Haller István, Nagyatádi Szabo, רובם ככולם אנטישמים בשנות ה'20. בוועד הלאומי של הסקלרים היה חבר גם Bethlen István, מי שהיה ראש הממשלה ברוב שנות ה'20, איש לא התנגד לקארולי, כולם רצו להיות שותפים לשלטונו. נוסדה ממשלת קארולי בת 11 חברים והזכרה כממכות מדינית עליונה עד לבחירות. היא קיבלה סמכות לחוקק חוקים מהוועד הלאומי, הפרלמנט פתח. פורמאלית, היתה זו דיקטטורה אך השמרנות של שריה סנעה כל פעולה מהפכנית.

שרתו בממשלה: ממפלגת קארולי — שר הפנים ושר התרבות, מהסוציאליסטוקרא-טים — שר המסחר ושר לעניינים סוציאליים, מהראדיקאלים — שר למיעוטים וחת-שר לכספים (זמני) ושאר חשדים — החקלאות, האספקה והבטחון. שר המשפטים המיועד לא קיבל את המינוי בגלל רצת מיסה שאירע באותו יום, ז.א. — עם כינון הממשלה שרתו בה

יהודים במהפיכות הונגרית

10 שרים ומחזקם אחד זמני. גאראמי כותב בזכרונותיו: "על תיק הכספים תחלט שינהל ע"י Szende במשרת תת־שר כדי שלא יהיו יותר מדי יהודים בין השרים. עם תת־שר יהיו רק שניים".

שנים מאוחר יותר, כשהאנטישמי Eckhardt Tibor מזכיר שבראש מהפיכת אקטובר ההונגרית עמדו יהודים, דוחה ואדוני טענה זו בליגלוג: "בראש מהפיכת קארולי לא עמד גראף יהודי, היהודים הגיעו רק עד לבארונות. באותו זמן שימש כמזכירו של סיסה אישסטן, יהודי בשם Vadász Lipót ואילו סביב קארולי הסתופפו מאגנטים ונצריים לרוב. אלה שהסתופפו בצילו של קארולי תובעים להעניש את כל אלה שחיו עם, רק לגבי עצמם עושים הם יוצא מן הכלל ומגלים נדיבות לב וסלחנות".

ממשלת קארולי לא ערכה טיהורים, לא החליפה את המנגנון הישן שגילה סרוויליות רבה וחיה מוכן לשרת את המשטר החדש. במנגנון זה כמעט ולא היו יהודים. בדרגים הבינוניים הנמוכים כלל לא חלו שינויים. חלקם של היהודים בלט בעתונות, אם כי גם במשטר הישן היה חלקם רב, ובצבא. אך הממשלה לא בנתה את שלטונה על הצבא. מתחכנות הראשונות של הממשלה הייתה "פריקת נשק" מהחיילים והקצינים החוזרים הביתה. שר הבטחון Linder Béla, לאחר שחתם בשם הממשלה על הסכם הפסקת אש (13.11), אמר: "איני רוצה לראות עוד חיילים". נציגי הממשלה והסוציאלי־דמוקראטים ניהלו תעמולה בכל תחנות הרכבת וקראו לחיילים למסור את נשקם ולחזור לעבודה. עד סוף חודש נובמבר שחררו מהצבא 700,000 חיילים ועד מחצית דצמבר — ס"ה 1,200,000. אך חיילים רבים נשארו במדים, הסתופפו בקסארקטינים, דרשו חספסק, משכורות, והעלו תביעות שונות ומשונות.

נוסדו "ועדי חיילים" והסופר העתונאי Pogany József, יהודי מאנשי השמאל בסוציאל־דמוקראטים, אשר חבריו חשדו וכנראה לא בלי סיבה בנסיבותיו הנאפוליטניות (הוא אף כתב ספר על נאפוליון), הצליח להגיע להשפעה מכרעת בוועדים אלה. החל מ־1.11 שימש ראש ועדי החיילים רשמית, בדרגת "נציב ממשלתי", בלחץ הוועדים ניתנה הוראה של כל הקצינים להסיר דרגותיהם, רבים מבין הקצינים מתוך האצולה הנמוכה, השלימו תוך מרירות עם נטילת סמכויותיהם, לא הסתגלו לנוסח המהפכני החדש ועזבו את הצבא. באין מקצוע בידם, ללא עבודה וקיום מובטח, הם היוו את הגרעין הראשון של המהפיכה שכנגד. הקצינים היהודיים הסתגלו קל יותר, קיבלו על עצמם גם הפקידים הסברה, תרבות, סעד, אירגון, ומעמדם בצבא התחזק.

אולי כאן המקום לספר על אחד הקוריוזים היהודיים של תקופת קארולי, על איש „הנבארדיות הציוניות" — Friedrich István, פוליטיקאי סמועא שרובי שלא השלים עם אי־צירופו לממשלה וסינה עצמו למזכיר המדינה לענייני בטחון ללא ידיעת הממשלה ושר הבטחון. הוא אירגן לעצמו לשכה במשרד הבטחון, קיבל קהל, נתן הוראות ופירסם צווים על גבי לוחות המודעות ברחובות. שר הבטחון — לינדר, התקשה להווי אותו ממקומו. יום בהיר הפתיע קארולי את ישיבת הממשלה בירידה שפרידריך הגיש לו הצעה על הקמת גדוד ציוני לשם הגנת הרפובליקה. עכשיו נוכחנו שהאיש הזה אינו שפוי לגמרי וננקטו צעדים רציניים להרחקתו (גאראמי).³⁰ ואילו בהם שלרשותו עמדו מיסמכים, מביא בספרו, בעמ' 70, קטע מפרוטוקול של ישיבת הממשלה מתאריך 5.11.1918... "ראש הממשלה מוסר שפרידריך מתכוון לארגן גווארדיה ציונית להגנת הרפובליקה. זהו שגעון! לסגורה פאל תת־שר לענייני כספים, ישנה אינפורמציה שהסובייטים נשענים על שפרידריך. שר הבטחון

מבקש לשחרר את פרידריך מתפקידו כמזכיר הגדולה במשרדו. ראש הממשלה הומך בהצעה — הממשלה מאשרת, פרידריך נשאר בכל זאת עוד כחודשיים ואילו ליגנר עזב את משרד הבטחון לפניו. בשעת הפגייה היתה הגווארדיה הציונית קיימת כבר. מה היתה גווארדיה ציונית זו? בין ההיסטוריונים היהודים המסתמכים על עדויות אישיות, רווחות דעות שונות על היקף „הגווארדיה הציונית“. אומדים את מספר אנשים מ־150 איש ועד אלפים אחדים. סבורני שהיאורו של הרב הצבאי דוד פרוידגור, שהתפרסם ב„עבר ועתיד“ בתאריך 12.1918 בעמ' 464 הוא מהימן. תיאור זה חופף גם את עבודתו של משה נשרי (כיום הושב גבעתיים) שהיה בין מפקדי הגווארדיה. ברשימתו כוסר פרוידגור שבראשית נובמבר 1918 הגיעו ידיעות מערי השדה על מעשי ביזה. הראשונים שנפגעו היו סוחרים יהודיים. כמה מפעילי אגודת הסטודנטים היהודיים „מכביה“, קצינים בצבא, פנו לפרידריך והציעו שרוחם להשלטת סדר ולמניעת שפיכת דמים... הוא קיבל אותם באהווה גדולה ואמר שבערכוביה שלאחר המהפיכה זהו בשבילו המוטנס הראשון של התרוממות הרוח. הוא קיבל תחת סמכותו הישירה את הגדודים שהיוזמים הבטיחו לארגן בשם פלוגות המשמר¹¹ ומסר להם את קסארקטין „אלברט“ כבסיס להתארגנות.¹² בו ביום כבר התאמנו 300—400 איש ובערב יצאו לדרכם.

פרוידגור כתב שלא היתה כוונה „לארגן גדודים על בסיס דתי אלא למנוע אנארכיה שיוקפו אותה על חשבון המהפיכה. אין זאת אשמתנו שגם דעת הקהל וגם במיסמכים של משרד הבטחון הם מופיעים בשם „הגווארדיה הציונית“. אנו היהודים, הצענו כראשונים את שרותנו, כי נוכח ההסתה הדתית הבלתי מרוסנת, הערכנו שכנופיות תבזוזה ראשונים את אחינו לאמונה. הגענו ליותר מ־14 גדודים (כ־1700 איש). אחיכ אורגן ה־משמר הלאומי“. קיבלנו הוראה מנציב הממשלה — פאניאס לאסלו¹³ (יהודי) להגן על סוסדות ציבור, רכוש ציבורי ועל מחסני מזון. נשלחו פלוגות למקומות שונים, סיה¹⁴ — 40 יחידות בפקודם של קצינים מהימנים (אחדים מהם נוצרים). הפלוגות מילאו את תפקידן, שמרו על הסדר, החזירו רכוש, הקימו משמר אזרחי. כהערכה לעבודתם הם קיבלו סכומי תודה בהם מציניים במיוחד את חשיבות עבודתם באזורי המיעוטים. לפי עדותם של הפצועים, חברי הגדודים, השוכבים בבתי־החולים בודאפשט ובאזורים אחרים המאוכלסים במיעוטים, התפתחו קרבות בינם לבין בני המיעוטים שראו בהם חיילים הנגריים הפולשים לשטחים אוטונומיים שלהם. התפתחו חילופי יריות מנשק אוטומאטי ונפלו קרענות משני הצדדים. „הציניים הפכו מכשירים בידי המאדיארות. פרט לכמה צעירים שהצטרפו לגדודים, הם הורכבו מזיילים משוחררים שידעו ללחום באומץ ולקיים משמעת, ותעיד על כך רשימת המתים והפצועים“. הרשימה מסתיימת בהערכת שהיהודים ההונגריים חייבים תודה והוקרה לחברי הגדודים שזכו לשבחים גם ממשרד הבטחון. בראש הגדודים עמד המתנדס ברגי ארמין,¹⁵ מראשוני התנועה הציונית. קצין הונגרי ונכה מלחמה. משה שווארץ (נשרי), א. טרק וקצינים אחרים. כבואם לערי השדה, זוחו מיד הגדודים ע"י היהודים כיחידות יהודיות אך לא תמיד תבחינו הנוצרים בכך. לדוגמה: את בואו של גדוד למרמרוש־סיגט מתאר הלל דנציג:¹⁶ „במונרכיה המתפוררת התארגנו ועדים יהודיים לאומיים וחיל משמר יהודי. בסיגט נוסד ועד ולפי דרישתו של ר' אליהו בלאו זכה להכרה במברק ע"י שר המיעוטים יאסי. כמה ימים לאחר ההכרה הופיע גדוד יהודי שנשלח מבודאפשט כדי לשמור על הסדר“ — ייתכן שהיתה מקריות בסמיכות המאורעות אך כך הם נקלטו בציבוריות

היהודית. מבחינה יהודית היה לגווארדיה הציונית אופי של הגנה עצמית. חאלו פרידריך רצה להסתמך עליהם ולראות בהם יחידות העומדות תחת פיקודו וניתנות לניצול למען מטרותיו הפוליטיות האישיות. באותו זמן היה פרידריך מהפכן לעלא ולעלא. הוא דרש ללא הפסק מעשים ופעולות והתקיף את קארלו מצד שמאל. מי שרצה להסיק על האופי האנטי־מהפכני של הגדודים הציונים לפי זה. היות והיו קשורים לפרידריך, ראה לפניו את פרידריך הריאקציונר והאנטישמי משנות ה־20 ולא את המהפכן משנת 1918. "הציונים" מזכרים גם אצל בהם.¹⁵ הוא סוקר את פעולות הנגד־מהפכניות בסוף חודש ינואר 1919 ומדבר בנשימה אחת על אנטישמים וציונים כאויבי המשטר. "ב־20.1 הפגינו בנצודה אנשי הוועד הלאומי של הסקלרים נגד הממשלה שמטאנת לכבוש את טרנסילבניה, נגד הרפובליקה ונגד היהודים. באולם 'Vigado' קיימו הציונים אסיפה והפעלים פזויר בכוח את האסיפות". אין ספק שבסוף ינואר כבר פרעלים כוחות רבים נגד ממשלת קארולי וגם חוגים ציוניים אחדים אינם מרוצים ממנה, אך אין הוכחה שבהקופה זו או בכל תקופה אחרת לחמו הגדודים הציוניים נגד הממשלה.

שאלת הצבא היתה משאלות המפתח של המשטר. גאוותו של קארולי היתה על כך שהמהפיכה ניצחה ללא שפיכת דמים והוא לא טרח לארגן יחידות צבאיות לדיכוי מרידה פנימית אפשרית. מיר עם תפיסת השלטון תבטיח את בטחונם האישי של אויביו, כאשר העם רצה לעשות בהם שפטים. כמו הגנרל לוקאצ'יש, סוכמאי, סטארני, ואדוני ואחרים. את האחריות לרצח טיסה הטילו על ממשלת קארולי ובעת משטרו של הורטי אף קיימם משפט ראווה עם פסק־דין מוות נגד העתונאים — פאניאיש, פוגאני, קארי¹⁶ — כולם יהודים. המשפט הוה היה צריך להוכיח את האופי הברוטאלי של משטר קארולי ואת אשמת היהודים ברצח טיסה, ולחפות ע"י כך על הפוגרומים הרציחות של הסירור הלבן. האחים טארו¹⁷ כותבים פרטים דראמטיים על הרצח שבוצע כביכול עפ"י החלטה סודית של הוועד הלאומי — ולא היו דברים מעולם. הם גם מביאים שמות של שלושת הרוצחים, שניים מהם יהודים (גרטר וויטנר) ואין שום אחיזה לסענתם. אין לדבר על טירור בזמן ממשלת קארולי, ובוודאי לא על טירור באמצעי שלטוני בידי הממשלה. אדרבה, כוחות עינים לממשלה, משמאל ומימין, הם המלבנים אווירה של אנארכיה, מצדיקים שימוש בכוח, מקיימים הפגנות אלימות.

התוכנית של ממשלת קארולי היתה, להגשים רפורמה חקלאית (הוא עצמו חילק את אדמותיו), להציע חוקה חדשה, לקיים בחירות חופשיות, לספל בשאלה הלאומית, להשתלב במסדר אירופי מתקדם שיקום בחסות כוחות ההסכמה. באחירה של הפגנות חיילים, נכים ומחוסרי עבודה, נוכח משבר כלכלי חמור ובאין הסכם שביתת נשק מתקבל על הדעת, לא הצליחה הממשלה להגשים את תוכניתה. הישגי הממשלה היו — הפסקת פעולות המלחמה ושיחזור החיילים, מלחמה נגד הספרות, השחיתות, חידוש האספקה לערים, חידוש הייצור והבטחת חופש אישי, חופש ההתארגנות וחופש הביטוי. כל החישים האלה טרששו נוכח חתירת כוחות אנטי־מהפכניים שהכינו הפיכה. ניסו להטריד איכרים, חוגים כנסייתיים ואת המטרות המרוחקים לנוכח התעמולה של האופוזיציה השמאלית שהעלתה ללא הרף תביעות קיצוניות חדשות. לקארולי לא היה מנגנון מוכן, פקידים גאמנים, קאדרים מוכשרים. בתוך הממשלה שררו חילוקי דעות: באטיאני, לוואס, גאראמי רצו ממשלה שבמרכזה הבורגנות הראדיקאלית אשר תתקן את מצב האיכרים והפרעלים ע"י רפורמות

זהירות. קארולי עצמו וכן הסוציאליזמוקראטים השמאליים (קונפי. בהם) סברו שהעתיד הוא של אירגוני הפועלים ורצו להגדיל את השפעתם בממשלה. באסיאני טען שקארולי נכנע לסוציאליזם והתפטר יחד עם לוואסי וכרסה אלכרם. נוסף לפילוג בענייני פנים הם סברו שממשלה ימנית תוכל להסתדר קל יותר עם כוחות ההסכמה. ב"30.11.1918 מסר המפקד של כוחות ההסכמה בחונגריה Franchet d'Espercy. שמרם עם שר החוץ החדש, Dinner—Dienes L. (יהודי) שנשלח לשווייץ, אינו רצוי לממשלה הצרפתית. קארולי שלח לשווייץ את הגראף Eszterházy Mihály המאשר את אמיתות הדבר.⁹⁰ אך שר החוץ נשאר על כנו. פרשת היחסים עם כוחות ההסכמה היוותה גורם מכריע שקבע את גורלה של ממשלת קארולי. לממשלה היה ברור שלא תוכל לקיים את הגבולות שלפני המלחמה, אך היא ציפתה לעזרת אנסנטה ביצירת קשרים על בסיס חדש עם המיעוטים שדרשו הפרדות, ובסחה באנסנטה שלא הכריע על העברת סריטוריות בלי משאלי עם (בהתאם לעקרונות וילסון). ולא כך היה. ב"8.11 נוסע קארולי כראש משלחת רפרונסטיתית המילת גם נציגי השמאל, לבלגראד, כדי לשאת ולתת עם מפקד כוחות ההסכמה. המשלחת הפגינה את ההינתקות הנמורה מהממשל ההבסבורגית-המאדיארי והופיעה בשם העם ההונגרי שבע הסבל והתלאות, בדרישה לשלום צודק ונוח. המפקד הצרפתי מכתוב "שלום של חרפה" בסגנון של קצין משתחף, אם כי מזכיר שאילולא קארולי היו התנאים עוד יותר חמורים — הוא תנחית עליו מכה קשה.

המפקד פועל לפי שיקולים צבאיים, כניעתה של הונגריה מאוחרת מדי מכדי להיות בעלת תועלת צבאית. יאסי כותב על הפנישה, "שהיה זה תכתוב של מנצחים" "Les vain *". "quers sont toujours boches". ההיסטוריוגרפיה הרומנית הציגה רואה בהסדר שקארולי קיבל, הישג בלתי טרדק ולא מפלה עבורו.⁹¹ ב"31.12 מתקבלת איגרת Vyx (ראש המשלחת הצבאית בבודאפשט) ראשונה הקובעת נסיגה ללא תנאי ומדברת על העמים הצ'כים, סלובאקים, רומנים, כעל בני־ברית של האנסנטה. בעלי זכויות שוות עם העמים שלחמו לצידה. המיעוטים פונים עורף להונגריה. היה זה פרי משטר הדיכוי של Apponyi. בתוך הממשלה, הטומחה לעניינים לאומיים היה יאסי. הוא חשב על הקמת שווייץ במרכז אירופה, עם קאנטונים לאומיים בעלי עצמאות תרבותית ומנהלית. מדיניות זו נידונה לכשלון. בסוף 1918 יורדת מן הפרק תוכנית הקונפדרציה. הרומנים סטראנסילבאניה הכריזו על איחודם עם אחיהם שמעבר לקארפאטים. הצ'כים, הסלובאקים, הסרבים, הקיסר ועדים לאומיים, שלחו נציגים לפאריס וקיימו קשרים עצמאיים עם מפקדי האנסנטה. הם ראו בהונגרים את משעבדיהם ושענו שקארולי רצה לשמור על הגבולות שלפני המלחמה. בתוך הונגריה נחנות המפלגות מחופש התארגנות ומתגבשים גופים ארציים יצוגיים לקבוצות בעלות אינטרסים שונים.⁹² בעלי האינטרסים המסחריים התעשייתיים מתקבצים במפלגה האזרחית הארצית. החקלאים במפלגת האיכרים הארצית. חוגים קאטוליים במפלגה הנוצרית הסוציאלית העממית. הימין באיגוד התנגה הארצי המאדיארי.⁹³ חששאל במפלגה הקומוניסטית (עליה ידובר בנספרד). התמורות מבפנים חלות בעיקר בלחץ השמאל. ב"11.1.1919 מקבל קארולי את כהונת נשיא הרפובליקה דה. ברינקאי, שר המשפטים לשעבר, את ראשות הממשלה. הסוציאליזמוקראטים מגבירים את השתתפותם בממשלה בהתאם לדרישתו של קארולי.

* המנצחים תמיד. בושימי.

מהאספקטים היהודיים של תקופת קארולי יש לציין את יסוד ועדים לאומיים יהודיים. כאמור לעיל, עודד יאסי הקמת הוועדים ע"י כל המיעוטים ומיהר להעניק להם הכרת. במרכזים היהודיים בצפון מזרח המדינה מתחילה תסיסה בעלת אופי לאומי בקרב היהדות. קמו ועדים יהודיים לאומיים שרצו להבטיח גם ליהודים את הזכויות שהמשלה הבטיחה למיעוטים. ייצוג פרופורציונלי בשלטון, התארגנות נפרדת, מתוועדים האלה צמח האירגון הציוני של יהודי טרנסילבניה.¹⁴ השפעת שבוי המלחמה, חיילים יהודים שחזרו ממזרח אירופה ופגשו שם יהדות שורשית, למדו עברית וכו', היתה בולטת. היהודים המתבוללים, ראו במשטרו של קארולי את המשך התקופה הליברלית. הם מתכוונים להתנגדות נגד אנטישמיות אפשרית ולהגנה על שיווי זכויות אזרחי מלא. הזרם הלאומי היהודי מתחיל לפתח תעמולה ציונית. בגלל פיזור האוכלוסיה היהודית קשה היה להציג תביעות לאומיות טריטוריאליזם והמחשבה הלכה בכיוון האוטונומיה התרבותית והפיכת הקהילות למסגרות עצמיות לאומיות. בחוברת "עבר ועתיד" 12/1918 מופיעה תוכנית לכינוס נציגי היהדות לוועידה ומצע לקראתה: "הועד של האיגוד החופשי של היהודים ההונגרים".¹⁵

1. זכות בחירה כללי, שווה וסודי בקהילה.
2. במקום נציגות ארצית של הקהילות השונות (אירטרדוקסים וגאולוגים) יש להקים ועד יהודי אחד.
3. חינוך יהודי הכולל את לימוד השפה העברית.
5. נציגות יהודית בהתאם למספר היהודים, במישור ארצי, במחוזות ובפרשות המר-ניציפליה.
6. בריכוזים יהודיים — אוטונומיה תרבותית רחבה.
7. הבטחת תמיכתם של היהודים בממשלה והפעלת האירגונים היהודיים הבין-לאומיים לטובת הממשלה.
8. תמיכה בציונות.
9. נציגות יהודית לוועידת שלום.

ניתוח המיסמך הזה מראה שחלק מהתוכניות מכיון להסדר עניינים שבתוך הקהילה היהודית, מכיוון דמוקראטיזציה וחינוך האופי הלאומי של הקהילה. הדרישה לנציגות יהודית במנגנון במוסדות יצוגיים לפי אחוזת באוכלוסיה מעיד על כך שליהדות לא היתה באותה שעה נציגות גדולה.

ההבטחה לפעול באירגונים היהודיים הבין-לאומיים מעידה על כך שמנסחי המצע ראו את עצמם כחלק של היהדות העולמית, ועל חשיבות האירגונים הללו.

אך באותו זמן נמשכת התעמולה האנטי-ציונית — הפטריוטית מדיאריה. בגליון 20.10.1918 של העתון "שיווי" במאמר "אמנציפציה, אוטונומיה, אנטישמיות" יש תדעה על התנגדות להכרות בלפור והבטחה "שההונגרים בני הדת היהודית — הם הונגרים, ישארו הונגרים והיו תמיד הונגרים. לעולם לא יודקקו בני הדת היהודית ההונגרים לארץ של מדבריות רשומה, ששמה פלסטינה".

ממשלת קארולי שמרה על חופש העתונות. חלקם של העתונאים היהודים בעתונות ההונגרית הכללית — היה גדול. בהתאם לקוד העיתון בו עבדו — היו מתקפים את הממשלה או מגינים עליה. עם גבור התקפות הריאקציה על משטרו של קארולי, רבה גם פעולת ההתיראה, הפצת שמעות שוא ועלילות בעתונות. אופייני למצב היהודים במערבולת

זו, ששר ההגנה היהודי של הממשלה — בהם וילמוש — כותב אף הוא בצורת של הכללה פוגעת על עתונאים יהודים.

במקרה אחר, "הפשיסטי הירלאפ" ⁹⁶ מהעיתונים הנפוצים ביותר של יהדות בודפשט, בגליון מ' 27/1, מפרסם ידיעה באותיות בולטות, שהשר הסוציאליסטי הסגיר 150,000 רובים לצ'כים. והרי באותו זמן שר הבטחון שלח חיילים לחזית הצ'כית להגנת המכרות. אפשר לתאר איזה רושם עשתה על החיילים ידיעה זו, לפיה השולח אותם לחזית מוסר כלי נשק רצחניים לממשלה העומדת מולם. התברר שהידיעה נמסרה ע"י האנטישמי הגראף פאלאביצינו דרך סלמן מאקאסינו של המגנאסים. ⁹⁷ למעשה "פשיסטי הירלאפ" לא היה יותר יהודי מ-קול העם" עתון מפלגתו של בהם, ובוודאי היה זה לסורת רוחו של בהם אילו הזכירו את יהדותו של עיתון הסוציאלי-דמוקרטים בקשר לכשלון כלשהו. אך התחקפה שהדיחה את קארולי באה משמאל ולא מימין — ובקרב השמאל היה מספרם של היהודים רב ביותר.

(צד יבוא)

הערות

- הודתי לד"ר ואגו בלה מהאוניברסיטה העברית בירושלים, שהציג לי את הנושא וסייע בעבודתי, ולד"ר יהודה פרטון וגרבאי שגור (יד'ושם) על עזרתם הביבליוגרפית.
96. פארנז מיקלוש (ח'לאביב) שהיה פעיל בתחום העיתונות בבודפשט בשנים 1918/19 וסלינגר יח'ף (קב' שדותיים) שהיה ממנה על הייצור התעשייתי, הציגו עדות חשובה השטורה אצלי, בהונגריה עם המספחה קודם לשם הפרטי. השמות בסקסט ובביבליוגרפיה הובאו בהתאם לסדר ההונגרי.
97. שמות שפרים אחרים הורגמו בסקסט מהונגריה לעברית, לנוחיות ההבנה, אך הם לא יצאו לאור בחיבור עברי.
- שמות ההונגרים שהטראנסקריפציה שלהם משאירה מקום לאי-דיוק הובאו במקרים אחרים בהונגריה בביבליוגרפיה.

ביבליוגרפיה — מקורות

1. Váseányi Vilmos: Beszédei és írásai. Bpest. Emlékbizottság. 1927. 2-ik köt. 257 old. — Szózat a magyar társadalomhoz. 1919 aug. 17.
2. dr. Vida Márton (szerkesztő): Itéljétek! Téhány kirogadt lap a magyar zsidó életközösség Könyvéből. Bpest. 1939.
3. "Zsidozo-zsidó".
4. "Egyenlőség". — "Múlt és Jövő".
5. Tharaud, Jean et Jerome — "Die Herrschaft Israels" (Quand Israël est roi) Zürich 1927.
6. Thormay Cecile: Két furradalom között.
7. Szabo Dezső: Az elsőszart falu. Bpest. 1927. 3 köt.
8. Domokos Jozsef: Rahlek barlangjában. A zsidók rémuralma Magyarországon. Szamuely Tibor élete és gaztettai.
9. Borcsa Mihály, vitéz kolozsvári: A zsidó kérdés magyarországi irodalma. Bpest. Stadium. 1941. 37, 57—63 old.
10. Károly Mihály, Graf: Gegen eine Welt. Mein Kampf um den Frieden. Wien 1921.

יהודים במהפכות הונגרית

11. Batthányi, Theodor graf von: Für Ungarn gegen Hohenzollern. Zürich. Amathen. 1929.
12. Böhm Wilhelm: Im Kreuzfeuer zweier Revolutionen. Berlin. Kulturpolitik. 1923.
12a. Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Bpest. Népszava. 1946.
המהפכה והונגריה מעוברת מחדש ומתאמת לדרישות הסליטיות של משטר ראקושי שסל את קו. בלה. סכל וכל.
13. Garami Ernő: Forrango Magyarország. Emlékezések és tanulságok. Német fordítás: Leipzig. Pegasus. 1923.
14. Jászai Oszkár: Magyarországi szűke. Revolution und Gegenrevolution in Ungarn. München. Kulturpolitik. 1923.
המחבר משתמש במונח "מאדיארי" בהתכוונו למשטר הישן של האצולה שגרס זכרות יתר לאמנז האמני המאדיארי בשטחי הכתר שנקבעו ע"י הכיבוש. המונח "הונגרי" מכונה לכל חושבי המדיניות ההונגרית. בני לאומים שונים. שהם — לפי תפיסתו של יאסי — בעל יוזמות שוות עם המאדיארים.
- 14a. Siklos András: Az 1918—1919 évi magyarországi forradalmak. Források. Feldolgozások. Bpest. Tankönyvkiadó. 1964. — 206 old.
- 14b. Szegfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bpest. Egyetemi. 1920.
יש הנדלים בולטים בין המש המהפכות הראשונות שהוסעו בין 1920 ל-1938 לבין המהפכה השישית מ-1947 בה דומם האופי האנטימחפני של המש.
- 14c. Pécsy László, Balla Antal, Barna Buzs.
15. dr. Molnár Erik (szerkesztő) Magyarország Története. Bpest. Gondolat. 1964. két kötet. 179 old.
16. Szegfű op. cit. (1938 kiadás) 156—8 old.
17. Szegfű op. cit. 335 old.
18. Molnár. op. cit. 184 old.
19. Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Bpest 1927 — 90: 642 old.
20. Szegfű op. cit. 33 old.
21. Böhm op. cit. 15—19 old.
- 21a. A zsidó kérdés Magyarországon A 20 - II. század körkérdése Bpest 1917.
22. Szegfű op. cit. 340—341 old.
23. A zsidó kérdés op. cit.
24. Jászai op. cit. 124 old.
25. Szegfű op. cit. 361 old.
26. Társadalomtudományi Társulat, Galilei Kör, Huszadik Század.
27. Magyar Zsidó Hadi Archivum.
28. A Magyar Zsidó Hadi Archivum Almanachja, Szerkesztők: Hevesi Simon, Polnay Jenő, Patai József. Bpest. Archivum és Omika. 1916. — 128: 144 old.
29. A zsidó kérdés op. cit. 52 old. Bettelheim Samu.
30. Ungarländische Jüdische Zeitung.
31. Almanach op. cit. 13 old. Kober Tamás: Háborús Hossznap.
32. Itéljetei op. cit. 45—50 old.
33. עדות דר' יהודה ברטן — ירושלים (נובמבר 1968.3.15).
- 33a. Patai I: Glossák Agoston Péterkönyvéhez Mult és Jövő 1916.
34. Károly op. cit. 329 old.
35. Magyar Nemzeti Tanács.
36. Katona Tamas.
37. Tharaud op. cit. 128.
38. Batthányi op. cit. 159 old.
39. Garami op. cit. 56 old.

40. Garami op. cit. 58 old.
41. Karhatalmi csapat
42. בהרגום מילולי. פלוגות של כוח הזרוע" וחכונות לפלוגות משמר.
החוראה על מסירת הקסקטין לרשות הגוונים הציוניים נכתבה על ידי התח"שר פרידריך עצמן.
האוריגנל נמצא בארכיון הציוני בירושלים תיק מס' 138/א.
43. Fényes László.
44. Nyitra, Nagysurány, Selmévaralja, Máramarossiget, Szatmár.
Szilágyssomlyó, Ersekújvár, utb.
45. Beregi Armin.
46. — — —
47. Böhm op. cit. 183 old.
48. Fényes László, Kéry Pál, Pogány József.
49. Tharaud op. cit. 85 old.
50. Batthanyi op. cit. 67 old.
51. Siklósi op. cit. 106 old.
52. Molnár op. cit. 304 old.
53. Országos Polgári Párt, Országos Földműves Párt, Mova.
54. Zsidó Nemzeti Tanács: Zsidó Nemzeti Szövetség.
55. A Magyar Zsidók Szabadsszervezeti Tanácsa.
56. Pesti Hírlap.
57. Böhm op. cit. 127 old.

activities of the underground movement in this particular ghetto. According to the author this was the reason for the lack of an armed fighting movement and of acts of armed revolt.

DAYS OF BLOOD — BUCHAREST 1941 — by Rabbi Tsvi Gutman

Rabbi Gutman, a veteran teacher and spiritual leader from Rumania, tells of the pogrom, held by the Rumanian Fascists in Bucharest in 1941. The Rabbi was jailed at the time, together with others, and both his sons were murdered.

REBELLIONS AND ESCAPES IN AUSCHWITZ — by Herman Langbein

H. Langbein, an Austrian, was a political prisoner during the Nazi regime. He was detained in Auschwitz for some time and was among the founders and leaders of the international underground inside the camp. He has been active in the hunt for Nazi criminals and in various ex-prisoner's organisations since the end of the war.

In the article given here (an excerpt from a book not yet published) H. Langbein describes the methods of the underground movement. We become acquainted with the formation of cells, forms of mutual aid, preparations for armed revolt and the organisation of escapes. The paper is based on personal memories, previous publications and numerous pieces of evidence.

DOCUMENTATION

We present in this issue a rare document from the Ringelblum Archives. It records the evidence of a Polish woman whose name is unknown but whose style and ways of expression indicate intelligence and a thorough grasp of the matters at hand. She related the attitudes of sectors of the Polish population to the inhabitants of the ghettos and to the wholesale extermination of Jews.

The evidence was taken down by Samuel Braslav, one of the leaders of the Hashomer Hatzair Underground and the Jewish Resistance Organisation in the Warsaw ghetto at the time of the Holocaust.

The document is accompanied by an introduction and annotations by Dr. Joseph Kermish, who is engaged in research on the Holocaust period.

RESEARCH

1. EVALUATION OF THE "JUDENRAT" — by Aharon Weiss

We publish a lecture by Aharon Weiss in our Research column. The author attempts to analyse the character of the "Judenrat" institution in Poland, to show the differences between the various "Raate" in different places, owing to the individuals they comprised, the stages of their activity. He makes it clear that any generalisation concerning the character and attitude of the Judenrat is misleading. Serious examination shows up the differences in various places and periods.

2. JEWS IN THE HUNGARIAN REVOLUTIONS — by Shlomo Ytschaki

Sh. Ytschaki surveys the contribution to the Hungarian revolutions at the end of World War I: The Caroly and the Bela Kun revolutions. He bases his paper on a great amount of documentary and descriptive material. At the same time we learn of the attitudes adopted by Jewish and Gentile historiography to the participation of Jews in these revolutions.

The current issue of "Yalkut" brings the first part of the paper. Part II will appear in issue No. 12.